

GONDOLATOK A SZOCIALISTA ÉLETMÓDRÓL

SZÁNTÓ MIKLÓS

A szocialista életmód, ha a fogalmat helyesen értelmezzük, a fejlett szocializmus emberének életvitelét jelenti. Nem egy sosem volt, csak elképzelt utópisztikus ábránd, nem valamiféle nem evilági eszmény evilági megvalósítása. Mindenképpen történelmi kategória. Ez a megállapítás legalábbis két dolgot jelent:

1. Figyelembe kell vennünk a megtett történelmi utat. Ebben az értelemben a szocialista életmód eddigi legújabb történelmünk terméke és eredménye, az eddig elért eredmények folytatása, amely magában „megőrizve-megszünteti” az eddig volt egyoldalú — tegyük hozzá, szükségképpen egyoldalú — értékmegvalósulásokat.

Amikor azt mondjuk, hogy a folyamatosság—megszakítottság egysége és ellentmondásai jellemzik a szocialista életmód történelmi kialakulását, hangsúlyozzuk azt is, hogy a szocialista értékrend általánossá válása a társadalomban minőségileg új, magasabb lépcsőfokot jelent. A társadalom élete azonban egyetlen új szakaszban sem kezdődik és folytatódik „tisztá lappal”. A múlt kíséri a jelent és a jövőt; a negatív tulajdonságok, a régi, elavult viszonyokhoz tapadó, azokat tükröző erkölcsi normák lassan elvesztik szabályozó erejüket, gyengülnek, visszahúzódnak, az új tapasztalatok fényében egyre inkább kiderül „ésszerűtlenségük”; a fejlett szocializmus szakasza is átmenet a kommunista formáció magasabb szintjéhez képest.

2. A szocialista életmódot nem készen kapjuk, hanem a tömegek alakítják ki, akik „szerzői és egyben szereplői saját történelmüknek”. A meghatározott körülmények közt tevékenykedő dolgozó emberek műve tehát a szocialista életmód. Akik megteremtik, miközben megváltoztatják önmagukat is.

Mindez nem kívülről jön, nem mannaként hull az égből. A forradalmi gyakorlat során az új felismerések pontosabban tükrözik, egyre jobban szolgálják az adott valóságot; beigazolódnak az új normák, gyakorlattá válnak, szokásokká szilárdulnak.

A szocialista életmód tehát a mostanáig felépített alapokon alakul ki a megfelelő feltételek esetén. A mi feladatunk megteremteni a szocialista életmód tömegessé válásának feltételrendszerét. Ezeket a feltételeket azonban nem alakíthatjuk ki tetszés szerint, a körülményektől teljesen függetlenül. Az eddigi fejlődési színvonal behatárolja a fejlesztési ütem megválasztásának lehetőségeit, az eszközök mennyiségét és minőségét. „Az emberek maguk csinálják történelmüket — mondja Marx —, persze nem a maguk választotta körülmények között.” Éppen a marxizmus tárta fel elsőnek az emberi cselekvés, annak külső és belső előfeltételei és megvalósulási lehetőségei között a kölcsönhatások törvényszerűségeit. A fejlett szocializmus megteremtése min-

den eddiginél nagyobb mértékű tudatosságot, tervezést, a szükséges feltételek, eszközök és lehetőségek számbavételét és megtervezését igényli. Ez a tudatosság azonban mindenekelőtt az élcsapat tudatossága és nem egyidőben és nem egyszerre a dolgozó tömegek minden rétege és minden emberének a tudatossága. Az emberek nagy része azt csinálja, amit körülményei engednek, azon céljait valósítja meg, amelyeket a társadalmi térben való mozgása közben szükségesnek lát és amelyeket lehetségesnek vél.

I. ÉLETMÓD ÉS TEVÉKENYSÉG

1970 október—novemberében az Országos Tervhivatal, a Belkereskedelmi és a Munkaügyi Minisztérium meghívása alapján egy szociológusokból álló munkacsoport e tanulmány szerzőjének irányításával megvizsgálta a kéthetenkénti szabad szombatok bevezetésének hatását a városokban lakó ipari keresők körében. A vizsgálati jelentést a Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság megvitatta és jóváhagyta.

E vizsgálatunk során a mi munkacsoportunk a következő operacionális fogalmat használta:

Az életmód a lényeges, ismétlődő tevékenységek sajátos struktúrája, totalitása.

Ez a meghatározás azonban további finomításra szorul. Különböző emberek-nél egy-egy tevékenység jelenléte, időtartama azonos lehet, életmódjuk mégis egészen más. Gondoljunk csak a termelőtevékenységre, amely rendes munkanapokon nálunk nyolc óra. A kérdés az, hogy a termelőmunka során az ember mit csinál, milyen eszközzel dolgozik, milyen a termelőmunka terepe, milyen szellemi vagy fizikai erőfeszítéssel végzi, és milyen a munka során a fizikai és a szellemi tevékenység részaránya? Miért dolgozik az ember, milyen eredménnyel, és mennyire képes azonosulni a munkájával? Csupán pénzkeresetnek érzi-e, vagy hivatásnak is?

A felsorolt kérdések mögött négy alapvető dimenzió rajzolódik ki: a tevékenységek minősége, tárgya; az aktivitások intenzitása; a tevékenységek motívumai; végül pedig jelentése, értelme a társadalom és a tevékenységet folytató szubjektum számára.

A tevékenység akkor értelmezhető életmód-elemként, ha a tevékenységet magát is teljes viszonyrendszerében vizsgáljuk. A szükségletet, amelyet kielégít, az eszközt, a terepet, a társas jelleget, a tevékenység körülményeit, feltételeit, előzményeit és következményeit, a célját és eredményét, helyét az aktivitások egész rendszerében, rangsorát, intenzitását, a felkészültségi fokot, a személyiség részvételének, igénybevételének mértékét a tevékenység folyamán, visszatükrözését a tevékeny ember tudatában és így tovább. A tevékenységek nem önmagukban állnak, hanem egy sajátos struktúrában helyezkednek el. A tevékenységet megelőzi a választás. Az embernek többé-kevésbé megvan a lehetősége, hogy eldöntse, mit tegyen a tevékenység alternatívák közül.

A választás különböző életterületeken más és más „szabadságfokkal” történhet. Vannak „kényszerpályás” tevékenységeink, amelyeknél a lehetőségek egyike olyan súllyal kínálja magát, hogy a másik alternatíva csak mint elvont, elméleti esély merülhet fel a szemhatáron. A létfeltételek, életkörülményeink behatárolják az emberek mozgásterét, meghatározzák a választás valószínűségét, de nem szüntetik meg a másként-döntés lehetőségét, nem lehetet-

len a kitörés az adott helyzetből. Különböző történelmi pillanatokban, különböző starthelyzetből induló emberek esetében más és más lehet az eltérő utak felismerésének esélye, a kimenetel nyitottsága.

Az ember folyton választ a szükségletei kielégítésére szolgáló tevékenységek közt. Az eshetőségek általában sokfélék. Van amikor egyenlő súlyúak, van amikor más és más nagyságú a lehetőségek húzó ereje. Gyakran olyan tevékenységek közül kell valamelyiket kiválasztani, amelyiket az ember nem szeret, de a körülmények kényszerítik cselekvésre. Vegyünk egy nagyon szimpla példát. Vacsorát kell vásárolni és van egy közelebbi üzlet, nagyon kis választékkal és egy távolabbi bőségesebb kínálattal. Ha több az időm, ha vendégeket várok, ha ingyenc vagyok, a messzebb levő dűspolcú üzletet választom. Ez a helyzet azonban nem igazi alternatíva. Az ilyen döntési szituációt nevezhetem „célszerűségi alternatívának”. Tegyük fel azonban, hogy éjjel sokáig maradtak a vendégek és reggel álmos vagyok és fáradt, jó lenne tovább aludni és lógni egy napot a munkából. Ezt a helyzetet, amely valódi döntést kíván, nevezhetjük „érték-alternatívának”.

Képzelnünk el egy mérleget, amelynek serpenyőjébe minden — a döntésre ható tényező — a súlyának megfelelő nyomóerővel kerül. A nagyobb súly húzza le a serpenyőt, így történik a választás. Az ember sokféle tevékenysége kényszerpályás: nem lehet nem megtennünk. Enni kell, aludni, hogy éljünk. A nyugdíjas már nem dolgozik, a beteg ember nem tud dolgozni, a munkanélkülinek nincs munkája. De a nyugdíjasnak, a betegnek és a munkanélkülinek egyaránt kell ennie, aludnia. A tevékenységek egy része állandóan — sajátos ritmusban — ismétlődik és sztereotíppé válik, a megszokás besúlykolja. Ez a megszokás tehetetlenségi nyomatékként hat döntéseinkre, tevékenységünkre. A sztereotip tevékenységek alternatívája esetén az embernek szakítania kell a ránehezedő hagyománnyal és a megszokással.

Esetleg a tevékenység hiánya jelent számunkra „mutatót”. (Cseh-Szombathy László — Surányi Bálinttal közösen készített tanulmányukban — hívja fel a figyelmet arra, hogy az időmérleg vizsgálatok korlátolt érvényűek: csak azokkal az aktivitásokkal számolnak, amelyek a tevékenység-struktúrában szerepelnek, amelyek bekerültek a napirendbe. A kínálat, a lehetőség, a választás, az igény, a megvalósulás lehetetlensége, az alternatívák egész gazdagsága a szemhatáron kívül reked.)

II. ÉLETMÓD ÉS ÉRTÉKREND

Közhely, hogy az életmódot nem lehet vizsgálni a tevékenységrendszeren kívül. (Ezért határozzuk meg az életmódot, mint a tevékenység sajátos rendszerét, totalitását.) A tevékenység azonban önmagában nem lehet sem szocialista, sem polgári; például maga az olvasás vagy a tv-nézés, mint tevékenység, *nem rendszer-meghatározott*; nem beszélhetek polgári olvasásról vagy szocialista tv-nézésről. És amikor egy tevékenység tartalmáról van szó — itt a tartalmat a motiváció értelmében használom — a motiváció melyik szintjén beszélhetünk a választás szocialista vagy polgári voltáról?

Egy könyv pusztán témája, de a szerző személye sem döntheti el olvasásának polgári vagy szocialista voltát. Déry Tibort olvashatják az NSZK-ban vagy Jugoszláviában, Chandlert az USA-ban vagy Magyarországon, ez nem perdöntő.

Sőt, a feldolgozás mikéntje, „vérré válása”, összefüggéseiben való elhelyezése, magatartási gyakorlattá alakulása sem közvetlenül rendszer-meghatározott.

Felfoghatjuk a tevékenységet mint fogyasztást.

Valamely szükséglet több tevékenységgel is kielégíthető. Egy-egy tevékenység tárgya sokféle lehet. Ezek között a választás lehet kvantitatív és kvalitatív; értékmentes, értékkel járó. Például a szomjúságot kielégíthetem vízzel, tejjel, borral. A kulturális szükségletet könyvvel, televízióval stb.

A tevékenységek tehát sokféle dimenzióban vizsgálhatók és az életmód ezeknek a sajátos viszonyrendszereknek szintetizálása, totalitása.

Amikor ezeket a viszonyrendszereket az értékrend alapján osztályozzuk, beszélhetünk az adott társadalom embereinek polgári vagy szocialista életmódjáról. A szocialista életmód ebben az összefüggésben tehát azt jelenti, hogy a tevékenység totalitásban a szocialista értékrend fejeződik ki. A valóságban azonban láthatjuk a fokozatokat; sok a véletlen, az ösztönös elem; sztereotípiák, szokások mint mozgatóerők mellett a több-kevesebb tudatossággal érvényesülő felismerések, tudatos mérlegelések alapján alakítják az emberek magatartásukat, vonzódnak értékesnek érzett megoldásokhoz; kerülik el, ami nem felel meg ízlésüknek, beidegződéseiknek, és mindezek mögött ott munkál a felismert vagy csak sejtett, a helyesen felfogott vagy a hamis tudat által eltorzított érdek. Vannak lényeges, sorspróbáló döntési szituációk, de vannak rutinaktivitások, lényegtelen szerepet játszó tevékenységek, amelyek az értékrend érvényesülése szempontjából szinte semleges területek.

A tevékenység-totalitás embere lehet férfi vagy nő, fiatal vagy öreg, családos vagy egyedül élő, városi és falusi, fizikai dolgozó vagy szellemi munkás, dolgozhat az iparban vagy a szolgáltatásban. Lehet, hogy sportol, lehet, hogy nem. Gyakran néz televíziót, esetleg nem szereti. Vagy csak a tv híradót nézi meg. Lehet, hogy vonattal megy munkába, lehet, hogy biciklivel. Azaz, az életmód szocialista jellegét nem egy-egy tevékenység vagy a tevékenységeknek elvégzéséhez szükséges eszköz adja. A lényeg a szocializmussal, mint mozgalommal való tevékeny és nem formális azonosulás, a szocializmus megvalósításáért való közreműködés, a közösségi feladatvállalás és felelősség mint meghatározó-rendező elv, amely minden tevékenységben többé-kevésbé érvényesül.

A munkához való alkotó viszony a szocialista életmód leglényegesebb eleme, az önmegvalósítás fő területe, mert hiszen a munka során és a munka által teremti meg az ember a maga életét, változtatja meg a világot és benne önmagát. A szocialista értékek első erővé válása, internalizálása hosszú folyamat. Terjedése a tömegek minél nagyobb rétegeiben és „mélységében”, azaz az intenzitás, az azonosulás ereje tekintetében is egész történelmi szakasz. Maga az értéksor is heterogén elemek együttese és az emberek ezeket nem egyenletesen, egyszerre és együtt sajátítják el, hanem az egyenlőtlen fejlődés a jellemző, mind az értékoldal (a mit?), mind a társadalmi rétegek (a kik?), valamint a szint (a hogyan?) és az ütem (a mikor?) tekintetében. A folyamat gyorsasága, szélessége és mélysége a létfeltételektől függ, amelyek ebbe az irányba mozgatják, vonzzák vagy lökik az embert, de lassíthatják, távolíthatják, sőt el is téríthetik.

A szocialista életmód világtörténelmi fejlődés eredménye, annak egyik lépcsőfoka, folytatása és új szintje. Az értékrend maga is a kritikailag el-sajátított, a történelem folyamán kipróbált és bevált értékeket olvasztja magá-

ba, de új összefüggésekbe ágyazva. Ezzel megőrzi-megszünteti, megújítja, amennyiben a régi feltételrendszerben az ugyanaz is másképp működött, mint az új feltételek közt. (A helyzet hasonló az életmód tevékenységeit motiváló értékrend tekintetében ahhoz, amit az erkölcsi normák haladó hagyományainak megőrzése-megszüntetése jelent, egy-egy új történelmi szakaszban.) Az értékrend elemeit operacionalizálni lehet. Ezek jelenléte, elterjedése vizsgálható. Mélni lehet az azonosulás fokát, mélységét, szintjét, az elemek szerepét, rangsorát, hatásának intenzitását, a tevékenység-alternatívák, a szükséglet kielégítés egész viszonyrendszerében. Az értékrend elemei mérhetőek és vizsgálhatók tehát, de akkor világossá kell tenni, hogy a tevékenységek totalitását, szintetizált rendszerét, tehát az életmódot milyen szempontból vizsgáljuk, mérjük.

Az aktivitás csoportok különböző jellegű indikátorokkal mérhetőek és jellemezhetőek. Például a ráfordítás, az energia igényesség, az eszközrendszer, az időarányok és időtartam, a kielégítettség foka, a szükségletek érettsége, a kereslet stb. elemei és aggregált mutatóinak segítségével.

Amikor például a közgazdászok életszínvonalról beszélnek, lényegében a fogyasztás oldaláról közelítenek és a különböző eszközök, áruk, termékek iránti igények és a kielégítés mértéke alapján képzett, aggregált mutatókkal dolgoznak, vagy azok kombinációjával mérik a különböző társadalmi rétegekbe tartozó csoportok és ezek tagjainak fogyasztási szintjét. Ha azt mondjuk, hogy az életmód szintetizált viszonyrendszer, akkor az is nyilvánvaló, hogy a társadalommal, annak csoportjaival, osztályokkal, rétegekkel, kollektívákkal és véletlen csoportokkal, és ezen csoportokat alkotó emberek létével és tudatával foglalkozó tudományok a maguk tudományterületein vizsgálják a különböző alrendszerekbe tartozó tevékenységeket, a tudomány területének megfelelő specifikált mutatókkal. Relative jogos a totalitás oldalainak külön-külön vizsgálata, de az életmód gazdasági, pszichológiai, szociológiai stb. oldalait szükséges „visszaszintetizálni”.

III. ÉLETMÓD — ÉLETFELTÉTELEK

Sokan a kutatók közül a feltételrendszert mint az életmód külső övezetét, keretét fogják fel, mereven elválasztják a feltételrendszert a tevékenységtől. Az igazság az, hogy a feltételek *hatnak*, és ez lehet áttételekkel történő közvetett hatás és lehet közvetlen befolyás; a feltétel, amennyiben hat, belsővé, motivációvá válik.

Gyakran találkozunk azzal a hibás gondolatmenettel, amely a jelenség-csoportok feltételeit két csokorba köti. E felosztás szerint vannak pozitív és negatív feltételek. A valóságban azonban egészen más történik. A feltételek mindig tendenciaszerűen hatnak, és a pozitív vagy negatív hatásnak adott, konkrét esetben van dominanciája, uralkodó tendenciája. Azután vannak úgynevezett közbülső jelenségek, amelyek bizonyos ráhatással pozitíven, másokra negatíven reagálnak. Szerepet játszik az időtényező is. Egy pozitív hatásnak lehet negatív mellékhatása, mint a gyógyszerek esetében és mégis használnunk kell, mert az adott konfliktus megoldásában a mellékhatás elhanyagolható. Egy idő után azonban lehetséges, hogy a mellékhatás felerősödik, és ami egy idővel azelőtt túlnyomórészt pozitív volt, most negatívvá válik. Azután számolnunk kell azzal is, hogy az adott jelenség az életmód

vonatkozásában negatív következményekkel jár. A háztáji gazdaság például, amely ezekben az években a mezőgazdasági áruk bizonyos csoportjánál, például a hús- vagy a tejellátásnál az ország szükségletének egyharmadát biztosítja, nagymértékben leköti a benne dolgozók kulturális energiáját és a művelődésre fordított időt.

Az életmód komplex egész, „totalitás”: csaknem minden tevékenységnek van művelődési oldala is. Az életmód-elemek — az aktivitások — nem egyszerűen sorban, egymás mellett helyezkednek el; az életmódnak van egy horizontális és egy vertikális szerkezete: a munkahely, a közélet, a családi otthon például az egyén társadalmi terében nemcsak egymás mellett helyezkednek el, hanem sajátos fontossági sorrendben kapcsolódnak egymáshoz.

Az azonos mozgástérben sok ember él. Ezen emberek számára azonos a mozgástér, a feltételek, a kínált célok és a cél elérésére szolgáló eszközök. A hasonló helyzetben élő emberek azonban a célok között, a rendelkezésre bocsátott eszköztárból válogatnak. Más-más személyiség más-más érdekei, értékei, normái alapján mást választ, preferál vagy elutasít.

A társadalom kulturális mintákat, modelleket kínál. Ezek nem teljes, logikusan összefüggő, ésszerűen kombinált elemegyüttesek, hanem különböző súlyú, variálható elemekből állnak. A különböző osztályok, rétegek, társadalmi csoportok az elavuló, megunt helyett, a jobb, célravezetőbb, néha egyszerűen divatosabb tevékenységforma által kiszorított aktivitást „kicsérlik”. A tömegkommunikációs eszközök szolgáltatják ezek egy részét, a képernyő, a sajtó hasábjai, a filmvászon, a kirakatok, amelyekben a minták találhatóak. A család, a társaság, a munkahelyek kollektívái és ezekben a mértékadó, — más-más területen más-más — az emberek számára tekintélyes, véleményformáló személyek közvetítik, „széjjegyzetelik”, magyarázzák, mit érdemes követni, mit helyesebb elutasítani. A kis közösségek tapasztalatai gyakran megegyeznek a tömegkommunikáció által sugárzott helyeselt vagy elítélt magatartásformákkal, de igen sokszor ellentétes megoldásokhoz juttatja őket a mindennapos élettapasztalat; erősíthetik egymást vagy szembekerülve gyengítik egymás hatását.

Igény, szükséglet és kereslet, három fokozat az elvonttól, az általánostól a konkrétig terjedő skálán.

Hogyan működik ez a mechanizmus? Például az éhségérzet, az étvágy sokféle étellel elégíthető ki. (Van szellemi éhség is.) Mitől függ a kielégítés lehetősége és maga a kielégítés mint realizálás?

a) Függ az igénytől.

b) A kínálattól.

c) Igény és kínálat találkozásától, megfelelésétől.

d) A kielégítés akadálytalanságától, lehetőségétől.

E folyamatokhoz közvetítő rendszer szükséges. Az igényt fel kell kelteni, a kielégítéshez szükséges eszközöket el kell juttatni az emberekhez, meg kell szervezni a találkozást a kielégítés eszköze és a kielégítés alanya között. Mindehhez intézmények és eszközök szükségesek. Kettős, sőt többszörös eszközrendszer kell. Az étel először áru az üzletben. Elkészítéséhez, megfőzéséhez nyersanyagok, tűzhely, elfogyasztásához evőeszközök kellenek. És még nem beszéltünk a tulajdonképpeni előzményekről, az ételek megtermeléséről a földeken, az üzemekben, azután a szállítóeszközökről stb.

A fejlődésnek egyik mutatója az, hogy minden emberi szükséglet kielégítéséhez többszörös eszközláncre van szükség. Marx arról beszél, hogy teljesen

más típusú az éhségnek az a kielégítése, amikor a vadember nyers húst eszik, amelyet a kezével és a fogaival tép, mint amikor modern körülmények között a megfőzött ételt késsel, villával fogyasztja el. Egy egész világtörténelmi folyamat ment végbe, míg az erdőn, mezőn elejtett vad húsból egy mai modern étterem rostélyosa vált. Emberek tömegének munkája, széles körű rendkívül bonyolult munkamegosztás kell ahhoz, hogy naponta előteremtsék akár az elemi szükségletek kielégítéséhez szükséges eszközök láncolatát.

Az életmód feltételrendszerén belül a különböző feltételek nem egyenlő erejűek és nem egyenlő módon hatnak. A különböző feltételeknek van közvetlen és közvetett hatása az életmódra és a közvetett hatás is egy- vagy többlépcsős. A feltételek nem egymás mellett, párhuzamosan hatnak, hanem kapcsolódnak egymással, és léteznek kölcsönhatás nyalábok, amelyek az életmódot meghatározzák.

Az életkörülmények mint az életmód feltételrendszere működnek; ez a feltételrendszer belsővé válik, mint célrendszer, mint szükséglet, mint igény. A szükségleteknek van rangsora. Az embereknek mindig választaniuk kell a célok között, meg kell határozniuk a megvalósítás sorrendjét, ütemezését és intenzitását, sőt választaniuk kell a cél megvalósításának lehetséges eszközei között is. A feltételek választási lehetőségeket kínálnak, mozgásteret, kijelölik magát a célt és megmutatják a választható eszközöket is. A választás nem könnyű. Mi segíti az emberek eligazodását? A személyiség felkészültsége, ismeretei, érdekei és értékmotivációja. Kérdéses az is, milyen az adott mozgástérben a társadalmi szituációba való beilleszkedés. Amikor a döntés megvan, és megindul a szükséglet kielégítése, megtalálta az ember a cél elérésére választott utat és a felhasználható eszközöket, akkor a cselekvések láncolata következik.

IV. ÉLETMÓD ÉS TÖRTÉNETISÉG

A jelenlegi helyzetünk kulcskérdése az, vajon milyen életmód típusok jellemzik a különböző rétegeket? Ezek a múlt milyen előjelű — pozitív és negatív — elemeit tartalmazzák? A mai technikai és társadalmi feltételek milyen magatartásformákat rögzítenek, milyen változásoknak nyitnak utat, milyen modellek terjednek el, és milyen motívumok alapján változtatják életmódjukat az emberek?

A társadalmi tevékenységek azért ismétlődnek, azért válnak életmóddá, mert amikor az emberek preferálnak valamilyen aktivitást az adódó lehetőségek közül, számukra a kiválasztott tevékenységben van egy értékelem, amely kiemeli és kívánatosá teszi a szóban forgó aktivitást. Jelenleg nálunk nem egyetlen életmód-modell szerepel kívánatos mintaként. Csak különböző rétegek relatív dominanciával érvényesülő modelljeiről beszélhetünk; a státuscsoportokon belül is jelentős eltéréseket találunk nem, kor, családjelleg, egy főre eső jövedelem stb. szerint.

Van a társadalomban egy látens, rétegenként változó életmód-elképzelés, ami gyakran innen-onnan szedett, sokszor meg nem értett és meg nem emésztett részletek egyvelege, amelyet a realizálás során ki-kí átszab saját szükségletei és lehetőségei szerint. A modellnek van eszköz- és intézményoldala. Fogyasztás, amely kiadásokkal jár. A modellnek megfelel egy jövedelmi szint, amelyhez vagy megszerzi az ember a szükséges időt és pénzt, vagy ha ez nem sikerül, feszültség támad, rossz közérzet, konfliktussá fajulhat a dolog.

A kívánt és a megvalósuló általában nincs egymástól elviselhetetlenül távol. Ha túl nagy köztük a szakadék, az rendszerint beteges dolog.

A minták terjedése régebben rétegről rétegre történt; az adott társadalmi csoport a közvetlen előtte és felette levőtől vette át „a stafétabotot”. Az ütem viszonylag lassú volt, az átvitel meghatározott csatornákon át történt. Most viszont a tömegkommunikáció és különösen a televízió, az utazások segítségével a családok nagy hányada annyira bekapcsolódott a világ vérkeringésébe, hogy az életmód-minták egyes elemei néha nagyon gyorsan terjednek el, lerövidült az átfutási idő. Ugyanakkor más elemek, például a gyakran egészségtelen étkezési szokások, a mai lakáskultúrában megnyilvánuló, sokszor elavult ízlésalakzatok rendkívül szívósan tartják állásaikat. Az ilyen szokások nagy ellenálló ereje összefügg az életkor tényezőjével. Sok helyes elképzelésünk például azért vall kudarcot, mert nem vesszük eléggé számításba az idősebb rétegek alkalmazkodó készségének rugalmassági határait. Most még zűrzavaros és heterogén értékek munkálnak megvalósulások során az emberek fejében. Az új, fejlettebb értékek csak úgy érvényesülhetnek, ha kiszorítják az elavult, helytelennek bizonyult, értéktelenné vált, korszerűtlennek megismert modellelemeket. (Érdeemes volna végiggondolni és elemezni, hogy nálunk a munkásosztály gyors feltöltődése a kistulajdonosi faluról, mégpedig az eredeti létszám többszörösére, milyen következményekkel járt a munkásosztály ideológiájának alakulására.) Az újonnan megismert és ható gazdasági, társadalmi és politikai feltételek, a városi létkörülmények, az üzemi közérzet, a magasabb életszínvonal, a tömegkommunikáció, különösen a televízió hatása, a megnövekedett idegenforgalomból az emberek közé szivárgott divatjelenségek meglehetősen „kevert” nézetrendszereket és illúziókat gerjesztettek fel.

A jövő szempontjából sem rajzolhatunk meg egy általános, mindenki számára alkalmas modellt. A realizálódó modelleknek vannak általános vonásai, amelyeket a tudományos-technikai forradalom kölcsönöz, vannak specifikus vonásai, amelyeket a szocialista társadalmi-termelési viszonyok, a szocialista országok közösségi körülményei adnak, és vannak csak Magyarországra jellemző nemzeti sajátosságai.

A nemzeti sajátosságok mindegyike mint módosító faktor új lehetőségeket nyer a szocialista építés külső és belső keretei között. És mindezt csak akkor érthetjük meg, ha belehelyezzük az adott korszak technikai viszonyainak és fejlettségének realitásai, követelményei által meghatározott koordináta-rendszerbe.

A tényezők hatásai akkumulálódnak: egyes faktorok „sorosan kapcsolva”, más tényezők egymás ellen játszva ösztönöznek és gátolnak. Ezek a tényezők természetes módon játszanak bele mindenbe, ami a tevékenységrendszer, az életmódot jelenti.

Átmeneti társadalomban élünk és ebben az átmenetiségben sokféle árnyalat mossa el a határoló vonalakat, nincsenek „tisztá” típusok. Az életmód-ideálok meglehetősen vegyesek; az érték módosulás korszakai gyors egymásutánban következtek; az elmúlt 30 évben szinte öt-hét évenként változott a munkalehetőség és vele a szakképzettség értéke, nőtt a jövedelem, az anyagi ellátottság és ezzel változott a fogyasztási szerkezet, módosult az átrétegződés esélye. Az életmód-változások lassabban, sokféle áttétellel, sokféle hatás által módosulva követik a gazdasági, társadalmi-politikai átalakulások történelmi menetét.